

TÖRTÉNELMI SZEMLE

A BÖLCSESZETTUDOMÁNYI KUTATÓKÖZPONT
TÖRTÉNETTUDOMÁNYI INTÉZETÉNEK FOLYÓIRATA

2022 1. SZÁM
LXIV. ÉVFOLYAM

A történelem nemzeti képe
Szabó Csaba, Demmel József és Pintérová Beáta írásai

B. Halász Éva
A nyelvváltság

Petr Kozák
Corvin János opavai hercegként kibocsátott oklevelei

Czinege Szilvia
Széchenyi-levelek nyomában

Újlaky-Nagy Réka
A szombatosok utódainak ábrázolása az útirajz-irodalomban

Dénes Iván Zoltán
Marczali Henrik az első világháborút lezáró békéről

Szerkesztők

TRINGLI ISTVÁN
felelős szerkesztő

FÓNAGY ZOLTÁN, NEUMANN TIBOR, OBORNI TERÉZ, ZAHORÁN CSABA
rovatvezetők

DETRE ANDRÁS
szerkesztőségi munkatárs

Szerkesztőbizottság

MOLNÁR ANTAL
elnök

BORHI LÁSZLÓ, ERDŐDY GÁBOR, FODOR PÁL,
GLATZ FERENC, OROSZ ISTVÁN, PÁLFFY GÉZA,
PÓK ATTILA, SOLYMOSI LÁSZLÓ, SZAKÁLY SÁNDOR,
SZÁSZ ZOLTÁN, VARGA ZSUZSANNA

A szerkesztőség elektromos postája:
tortenelmiszemle@abtk.hu

*Kérjük szerzőinket, hogy kézirataikat
a közlési szabályzatnak megfelelően készítsék el,
amely honlapunkon érhető el:
<http://www.tti.abtk.hu/kiadvanyok/folyoiratok/tortenelmi-szemle.html>*

A 2022-es évfolyam megjelenését
a Nemzeti Kulturális Alap, a Magyar Tudományos Akadémia
és az Eötvös Loránd Kutatási Hálózat Titkársága támogatja

nka
Nemzeti Kulturális Alap

ELKH | Eötvös Loránd
Kutatási Hálózat

ISSN 0040-9634

TARTALOMJEGYZÉK

LXIV. évfolyam, 2022. 1. szám

A TÖRTÉNELEM NEMZETI KÉPE

- Szabó Csaba Az örök Dacia mítosza. A dákoromán kontinuitás metahistóriája a kortárs román régészet- és történettudományban 5
- Demmel József Az „oláh-verő Botond” *Keleti Svájc*ban. Réthy László és a dualizmus kori nemzetiségi kérdés különös története 21
- Pintérová Beáta A „korai szlovák történelem” az újabb szlovák szakirodalomban 41

TANULMÁNYOK

- B. Halász Éva A nyelvváltság 55
- Petr Kozák Corvin János oklevelei cseh levéltárakban 69
- Czinege Szilvia Széchenyi-levelek nyomában 121
- Újlaki-Nagy Réka A székely Jeruzsálem és a szombatosok utódainak ábrázolása a 19. század végi, 20. század eleji útirajz-irodalomban 137
- Dénes Iván Zoltán „Áldozatok” védője, „elkövetők” vádlója? Marczali Henrik az első világháborút lezáró békéről 155

VITA

- Bartha Ákos Beágyazás, beárazás 169

A TÖRTÉNELEM NEMZETI KÉPE

AZ ÖRÖK DACIA MÍTOSZA A dákoromán kontinuitás metahistóriája a kortárs román régészet- és történettudományban

SZABÓ CSABA

THE MYTH OF ETERNAL DACIA

The Metahistory of Dacian–Romanian Continuity in Contemporary Romanian
Archaeology and Historiography

One of the most persistent metahistories of Romanian historiography, overarching ideological, political and disciplinary boundaries, is the theory of Dacian–Romanian continuity. Born as the political narrative of Romanian intellectual emancipation in the eighteenth and nineteenth centuries, by the end of the nineteenth century it had been adopted by the professionalized historical scholarship, and was then used, due to the stormy territorial and political changes in the twentieth century, as a source of legitimation. While the theory had for long failed to receive professional support from linguistics, thanks to the ideological turn after World War II it gradually suppressed all the alternative hypotheses and possible different interpretations. Its expansion was further bolstered in the second part of Nicolae Ceaușescu’s regime by historical protochronism, which received political legitimation at that time. The paper explores the post-1990 history and reception of the theory of Dacian–Romanian continuity, as well as the recent archaeological and historical analyses that have been published in the topic, in the form of a detailed historiographical analysis, locating them in the context of Hungaro–Romanian scholarly dialogue and of modern European archaeology.

Keywords: theory of Dacian–Romanian continuity, Roman Dacia, Dacians, Romans, Romanian ethnogenesis, historiography

„Le récit est là, comme la vie”: szól Roland Barthes híres idézete, amely a szöveg és az elbeszélés, a szavak által megidézett tér és idő mágikus hatásáról értekezik.¹ Az eredetmítoszok minden közösség életében elementáris, megtartó erővel bírnak.² A közösségi-

*Szabó Csaba, tudományos segédmunkatárs, Szegedi Tudományegyetem, Bölcsészettudományi Kar, Vallás-
tudományi Tanszék. A tanulmány megírásához szükséges kutatás a Nemzeti Kutatási, Fejlesztési és Inno-
vációs Hivatal támogatásával, a PD 127948 azonosítószámú Római vallási kommunikáció a dunai pro-
vinciákban a Principátus korában című, NKFI alapból megvalósuló projekt keretében történt*

¹ Roland Barthes: Introduction à l’analyse structurale des récits. *Communications* 8 (1966) Nr. 1. 1.

² Az eredetmítoszok térvessztéséről és a modern mítoszok definíciójáról lásd Kapitány Ágnes – Kapitány Gábor: A modern mitológiák elemzésének kérdései. *Replika* (2012) 80. sz. 13–14. Lásd még Mircea Eliade munkásságát az örök körforgás mítoszáról: Mircea Eliade: *Az örök visszatérés mítosza*. Bp., 1993. 59–60.

társadalmi szerződés egyik alapvető sajátossága, hogy az egyének olyan kollektív, rokoni-vérségi kapcsolaton túli hálózatot alkotnak, amelynek hosszú távú és sikeres megtartásához elengedhetetlen a közösség mitikus eredetét elmagyarázó történet.³ Az eredetmítoszok evolúciója ugyanakkor az emberi társadalom kognitív fejlődésében is alapvető szerepet játszik.⁴ Az eredetmítoszok olyan, a hiedelmeknél bonyolultabb, a komplex társadalmak sajátosságaiként létrejött kognitív ágensek, amelyek a valóság állandó újraértelmezését célozzák meg.⁵ Az etnogenezis, azaz egy nép eredetének története az egyik legismertebb mítosztípus, amely a 19. század óta – a nacionalizmusok korában – igen népszerű lett, bár előképeivel találkozhatunk mind a középkorban, mind a klasszikus ókorban.⁶ A magyarok hun és szkíta eredetéről szóló középkori eredettörténet⁷ vagy a Róma alapításáról szóló mítoszvariánsok jól példázzák az etnogenezis kulturális és politikai szerepét minden történelmi korban.⁸

Az eredettörténetek elemzésekor elengedhetetlen megvizsgálni a forrásukat és fejlődéstörténetüket, hisz ezek függvényében alakíthatjuk ki a narratívaelemzés módszertanát is. Számos eredetmítosz esetében megfigyelhető, hogy bár létezik egy kulturális memóriában gyökerező, népies változata és populáris eredete, az esetek döntő többségében ezek a mítoszok mesterséges, egy adott kor értelmiségi rétege által kanonizált és szabványosított történetek, amelyek – Malinowszki szavait parafrázálva – „a társadalmi élet összefüggéseit közvetítik; megerősítik a hitet, a hagyományt; szavatolják a rítusok hatékonyságát; gyakorlati szabályokat írnak elő; precedenst mutatnak fel az adott szociológiai helyzet igazolására”.⁹

Az etnogenezist leíró mítoszok a Benedict Anderson által képzelt közösségeknek nevezett modern nemzetek fő ideológiai motorjai.¹⁰ Ezek az eredettörténetek döntő többségükben mesterséges konstrukciók, történészek, irodalmárok, politikusok és írástudók művei, amelyek egy vertikális narratívaként az elittől a tömegekig terjednek, ugyanakkor a történettudomány kortárs módszertanától teljesen független mechanizmusok szerint alakítják a múlt ágenseit (embereket, tárgyakat, eseményeket, időt és teret). Ezt a folya-

³ A történetiség és a kollektív narratívák társadalomformáló jellegéről lásd Teresita Majewski: We Are All Storytellers. Comments on Storytelling, Science, and Historical Archaeology. *Historical Archaeology* 34 (2000) Nr. 2. 17–19. A mítoszok funkcionális besorolásáról lásd Kapitány–Kapitány: A modern mitológiák, 13. 5. j.

⁴ Kimberly B. Boala – Patrick L. Schultz: Storytelling, Time, and Evolution. The Role of Strategic Leadership in Complex Adaptive Systems. *The Leadership Quarterly* 18 (2007) 411–428.

⁵ Csányi Vilmos – Tóth Balázs: *Hiedelmeink*. Bp., 2017. 76.

⁶ Vö. Patrick J. Geary: *The Myth of Nations. The Medieval Origins of Europe*. Princeton, 2003.

⁷ Peter Hoppenbrouwers: Such Stuff as Peoples are Made on: Ethnogenesis and the Construction of Nationhood in Medieval Europe. *The Medieval History Journal* 9 (2006) 195–242.; Klaniczay Gábor: The Myth of Scythian Origin and the Cult of Attila in the Nineteenth Century. In: *Multiple Antiquities – Multiple Modernities. Ancient Histories in Nineteenth Century European Cultures*. Ed. Gábor Klaniczay – Michael Werner – Ottó Gecser. Frankfurt – New York, 2011. 185–212.; Halmágyi Miklós: *Középkori eredetmondák. Gondolatok magunkról és másokról*. Szeged, 2014.

⁸ Róma és az ókor nagy városállamainak eredetmítoszairól lásd Angelo Brelich: Római variációk az eredet témájára. Bp., 2008.; *Foundation Myths in Ancient Societies Dialogues and Discourses*. Ed. Naoíse Mac Sweeney. Pennsylvania, 2015.

⁹ Kapitány–Kapitány: A modern mitológiák, 13.

¹⁰ Benedict Anderson: *Imagined Communities. Reflections on the Origin and Spread of Nationalism*. London – New York, 1983. Lásd még Anthony D. Smith: *The ethnic origins of nations*. New York – Leiden, 1986. 13–16., 200–209.

matot a történelem „újra- és kihasználásaként” értelmezhetjük, ami nemegyszer morális, etikai problémákat szül,¹¹ és számos alkalommal hatalomlegitimáló forrássá válik.¹² Az így létrejött mesterséges eredetmítoszokat leginkább a Hayden White által metahistóriának nevezett történeti narratívaként értelmezhetjük, bár a fogalom kortárs recepciója és utó-története igen problematikus.¹³ E tanulmányban az örök Dacia metahistóriája (vagy metahistóriái) olyan kultúrtörténeti fogalomként kerül bemutatásra, amelyet elsősorban a román történetírói és politikai értelmiség alkotott meg a 17. századot követően és amely számos változáson ment keresztül, kiváló tükrét adva egy-egy korszak historiográfiai, politikai, irodalmi és kollektív mentalitásbeli helyzetének. Metahistória alatt nem csupán irodalmi és historiográfiai textuselemzést értünk a Hayden White-i értelmezést követve, hanem azon túlmutatva, a kor politikai diskurzusaiba és államszemléletébe beépült Dacia-motívumot is elemezzük.

A román etnogenezis metahistóriái: rövid történeti kitekintő

A románság modern kollektív identitásának megteremtése és nemzeti öntudatra ébredése a 17. században kezdődik, bár ez a folyamat a 19. század közepéig kizárólag a tudós és írástudó réteg körében terjedt.¹⁴ Ugyanakkor ez nem értelmezhető egységes, szellemi jelenségként, hiszen a románok ekkor elkülönülő adminisztratív, politikai és kulturális közegekben éltek, az erdélyi és Kárpátokon túli román értelmiség fejlődése pedig számos pontban a közép-kelet-európai humanizmus kései következményeként értelmezendő.¹⁵ Grigore Ureche, Miron Costin, Nicolaus Olahus [Oláh Miklós] és az erdélyi iskola tagjai (Petru Maior, Samuil Micu-Klein, Gheorghe Șincai, Ion Budai-Deleanu) kezdetben a latinitás és nyugatiasság tanának elszánt híveiként a románság római eredetét hirdették.¹⁶ Ennek számos oka volt: egyrészt az itáliai humanizmus ókori, görög-római előképei, másrészt az Erdély területéről ekkortól nagy számban előkerülő római régészeti források (főleg epigráfiai anyag), valamint a román nyelv kutatásának első kísérletei jelentették a

¹¹ Gyáni Gábor: *Relatív történelem*. Bp., 2007. 18.

¹² Johann Chapoutot: *Le national-socialisme et L'Antiquité*. Paris, 2012.

¹³ Hayden White: *Metahistory. The Historical Imagination in Nineteenth-Century Europe*. Baltimore, 1973. Magyar nyelven sajnálatos módon csak szemelvények és részletek jelentek meg egy rövid kötetben: Hayden White: *A történelem terhe*. [Összeáll. Braun Róbert, ford. Berényi Gábor et al.] Bp., 1997. Hayden White recepciójáról lásd Ewa Domańska et al: Globalizing Hayden White. *Rethinking History* 23 (2019) 533–581.

¹⁴ Simona Nicoară: Națiunea. In: *Enciclopedia imaginariilor din România III. Imaginarul istoric*. Ed. Sorin Mitu. București, 2020. 153–156.

¹⁵ Gheorghe Bobâna: *Umanismul în cultura românească din secolul al XVII-lea – începutul secolului al XVIII-lea*. Chișinău, 2005. Lásd még Nicolae Laiu – Cezar Mînescu – Valentina Coptileț: *Influența renașterii europene asupra dezvoltării și evoluției țărilor române*. *Moldoscopie* 73 (2016) Nr. 1. 26–34.

¹⁶ Lucian Boia: *History and Myth in Romanian Consciousness*. Bp., 2001. 86–87. Magyarul lásd Lucian Boia: *Történelem és mítosz a román köztudatban*. Bukarest–Kolozsvár, 1999.; Nicoară: Națiunea, 154–155. A román humanista irodalom Dacia-képeről és az antikvitás erdélyi és moldvai recepciótörténetéről egyelőre nem született monografikus munka. Fontos adalék még Vékony Gábor: *Dákok, rómaiak, románok*. Bp., 1989. 9–55.

románok római eredetének legfőbb forrásait e korai szerzők műveiben.¹⁷ A románok római etnogenezisének és eredetmítoszának párhuzamos kialakulása Erdélyben és Moldvában a korabeli népességmozgásoknak és az írástudó réteg nemzetközibb válásának is köszönhető.¹⁸ A latinitás metahistóriájához – amely a románságot a nyugathoz és egy birodalmi örökséghez csatolta – a 19. században Európa-szerte felerősödő autochtonista hagyomány csatlakozott a román értelmiségi körökben.¹⁹ Ez részben a lokalításra fókuszáló autochtonista mozgalmak sajátosságaként, másrészt a 18. század vége óta megszorodó dák ásatások hatásának is köszönhető.²⁰ Ennek egy következményeként a románság etnogenezisében egy új elemként jelenik meg a római (értsd: nyugati, birodalmi) múlt előtti, őshonos (autochton) dák elem, amely leginkább Bogdan Petriceicu Hasdeu és Nicolae Densușianu munkásságában válik domináns elemmé és új, metahistóriai motívummá.²¹ Utóbbi történész ugyanakkor a román protokronista történetírás („dákomania”) atyjaként ismert, akinek a munkásságát már a kortárs román történészek sem vették komolyan.²² A latinitás és dákomania metahistóriájának kettősségét bontotta meg a fiatal nyelvész, Eduard Robert Rösler elmélete és nyelvészeti elemzése, amely a román etnogenezis narratívájának a 19. században kulcsfontosságú földrajzi aspektusát változtatta meg. Rösler és számos más előtte alkotó szerző szerint (például Ioannes Lucius vagy Franz Josef Sulzer munkáiban²³) a románság a Kr. u. 4–7. század között a Dunától délre fekvő területeken, a mai Szerbia és Bulgária határvidékén jött létre, és fokozatosan vándorolt be a Kárpát-medencébe.²⁴ Rösler elméletét a román történetírás már a 19. század végén is a román nemzeti törekvések elleni támadásként értelmezte, mivel elmélete szöges ellentétben állt a latinitás és dákomania földrajzi (erdélyi) területi folytonosságával és történeti kontinuitásával. Az eredetmítoszok vertikális, folytonos történetiségét felbontotta, ami fenyegetést jelentett a 19. században megszületett „Dacia Aeterna” mítoszára és az Erdély területén élő, akkor már többségi románság politikai igényeire.²⁵ Rösler elméletére Alexandru Dimitrie Xenopol román történész írt vehemens választ, amely tökéletesítette a dák-római kontinuitás tanának közismert, végleges változatát.²⁶ Valamivel mérsé-

¹⁷ Az antikvitás reneszánsz recepciójáról Erdélyben lásd Szabó Csaba: Az erdélyi régészet története. In: T. Szabó Csaba: *Erdélyi Régészet. Írások régészetről és kulturális örökségvédelemről*. II. Kolozsvár, 2019. 13–19.

¹⁸ Trócsányi Zsolt: A román nemzeti mozgalom kezdetei. In: *Erdély története*. I–III. Szerk. Köpeczi Béla. Bp., 1986. II. 1014–1026.

¹⁹ Martin Winkler: *Arminius the Liberator. Myth and Ideology*. Oxford, 2016.; Francesca Zantedeschi: *Monuments and Language in Nineteenth-Century Roussillon*. Leiden – New York, 2019. 43–59.

²⁰ A dák főváros, Sarmizegetusa Regia kutatástörténetéről lásd Aurora Peșan: *Sarmizegetusa Regia. I. Redescoperirea cetății*. Alun, 2018. 46–137.

²¹ Kettejük munkásságáról lásd Gelu Florea: Dacii. In: *Enciclopedia imaginariilor din România*, 34–35.

²² Cătălin N. Popa: The Significant Past and Insignificant Archaeologists. Who Informs the Public about their ‘National’ Past? The Case of Romania. *Archaeological Dialogues* 23 (2016) 29.

²³ Ioannes Lucius korszakalkotó munkája az első, ahol a románok balkáni eredete megjelenik. Ioannes Lucius: *De Regno Dalmatiae et Croatiae Libri Sex*. Amsterdam, 1668. 284–286.

²⁴ Eduard Rösler: *Romänische Studien. Untersuchungen zur älteren Geschichte Rumäniens*. Leipzig, 1871.

²⁵ Az örök Dacia motívumáról lásd Naum Râmniceanu: Despre originea românilor. 1820. In: *Cronicarii greci care au scris despre românii în epoca fanariotă*. Ed. Constantin Erbiceanu. București, 1890. 245–246.; Vasile Crăciunescu: *Atlante Geografică*. București, 1868., továbbá Mariana Egri-Aurel Rustoiu: Români. In: *Enciclopedia imaginariilor din România*, 60.

²⁶ Alexandru D. Xenopol: *Teoria lui Rösler*. Iași, 1884.

keltebb álláspontot képviselt az admigráció elméletét bemutató Dimitrie Onciul történész, aki viszont munkásságával kisebb hatást ért el, mint Xenopol, de idesorolhatók Nicolae Iorga művei is a román etnogenezisről.²⁷ Az eredetmítoszok elemzése és az új történelmi metahistóriák létrehozásának tétje az erdélyi románság politikai emancipációja és az egységes román nemzeti identitás megteremtése volt. A metahistóriák ütköztetésének politikai háttere így nem tette lehetővé a 19. század végén a Rösler téziseit elfogadó magyar és a román történetírás közötti közeledést, akadályozva a tudományos párbeszédet is. A helyzet gyakorlatilag változatlanul, ám immár intézményesített formában folytatódott az 1918–1920-as impériumváltást követően, amely Nagy-Románia létrejöttével az „Új Dacia” metahistóriáját hozta előtérbe.²⁸ A Romániához csatolt új területek számára elengedhetetlen volt egy közös, történelmi korok és regionális sajátosságok feletti, mindent átfogó történelem. Ezt a jelenséget csakis az ókor problematikus etnoszfogalma tudta biztosítani, amely kapcsán részben a görög és latin szerzők általánosításának eredményeként, részben a romantikus történetírás metahistóriájaként egységes és „központosított” dák királyságról és „dák népről” beszéltek. Mégpedig annak ellenére, hogy ma már az irodalmi források részletesebb és kritikusabb elemzéséből egyértelmű, hogy a „dák nép” egy gyűjtőfogalom, amely számos törzset és hasonló nyelvet beszélő, de egymással rivalizáló csoportot jelölt.

A két világháború közötti időszakban a dákoromán kontinuitás tézise elsősorban Nicolae Iorga, Constantin Daicoviciu és Vasile Pârvan munkásságában kristályosodott ki.²⁹ Az elmélet metahistóriai és eredetmítosz-tanának létrehozásában döntő szerep jutott a harmincas évek vasgárdista irodalmának, különösen pedig Mircea Eliade Zalmoxis-tanulmányainak.³⁰ A korszak ugyanakkor rendkívül jelentős nyelvészeti munkákat is termelt, amelyek már ekkor is párhuzamos narratívaként léteztek a történelmi munkák árnyékában.³¹ A második világháború alatti területi változások politikai feszültsége üt át az Alföldi András és Constantin Daicoviciu közötti metahistóriai csatározásban, amely meghatározó történettudományi dichotómiát teremtett a magyar és román történetírásban.³²

²⁷ Erről lásd még Miskolczi Ambrus: *Románok a történelmi Magyarországon*. Bp., 2005. 19–20. Iorga szemlélete az etnogenezisről kevés munkájában jelenik meg kiforrottan, elsősorban az 1922-es nagy szintézisének első kötetében ír erről, ott a trák–dák időszaktól kezdi elemzését, etnográfiai kontinuitást húzva az ókor és a modern kor között. Nicolae Iorga: *Istoria poporului românesc*. I–IV. Bucuresti, 1922–1928. I. 17.

²⁸ A „Dacia” fogalom 1920 után számos intézmény nevében fog szerepelni: a kolozsvári – román – egyetem neve 1919-ben Dacia Superior lett (igaz, csak átmenetileg), 1924-ben pedig létrejött a *Dacia* régészeti folyóirat.

²⁹ Florea: *Dacii*, 36–38.

³⁰ Eliade ezen munkásságának kritikai elemzését Dan Dana végezte el. Dan Dana: *Métamorphoses de Mircea Eliade. À partir du motif de Zalmoxis*. Paris, 2012.

³¹ Alexandru Philippide: *Originea românilor*. Vol. I. *Ce spun izvoarele istorice*. Iași, 1925. Lásd még Miskolczi: *Románok*, 20–21.

³² Alföldi András: Dákok és rómaiak. In: *Erdély*. Szerk. Deér József. Bp., 1940. [<https://www.arcanum.com/hu/online-kiadvanyok/Tunderkert-tunderkert-1/erdely-17B98/erdely-nepei-17C1A/dakok-es-romaiak-irta-alfoldi-andras-17C1B/>. Legutóbbi megtekintés: 2022. április 28.]; Constantin Daicoviciu: *La Transylvanie dans l'Antiquité*. Bucuresti, 1945. Alföldi Dacia-elemzéséről lásd még Visy Zsolt: *Dacia ... diuturno bello Decibali viris fuerat exhausta*. András Alföldi and the Continuity of Dacia. In: *Andreas Alföldi in the Twenty-First Century*. Ed. James H. Richardson – Federico Santangelo. Stuttgart, 2015. 269–291.

Az 1945 utáni időszak két nagy korszakra osztható: a sztálinista időszakra és a Ceaușescu-érára.³³ Az 1965 előtti metahistória az 1955–1958-as időszakban domináns marxista-leninista tézisekben összpontosult, amelyekben a kontinuitás elmélete másodlagos szerepet kapott.³⁴ Ezzel szöges ellentétben áll a Ceaușescu-éra autochtonista elmélete, amely a kortárs Burebistává lett Nicolae Ceaușescu harcát volt hivatva szolgálni a birodalmak (USA, Szovjetunió) ellen, különösen az 1980-as években.³⁵ A román nemzeti-kommunista rendszer utolsó évtizedének történetírása leginkább Nicolae Densușianu munkájára építve alakította ki régi-új metahistóriáját, ahol a nyugatias, birodalmi (római) származás helyét az autochtonista, „harmadik utas” dák elmélet vette át. Ennek a korszaknak az emblematis metahistóriai összeütközése a háromkötetes Erdély történetének romániai recepciója volt, ami számos romániai „Erdély történetét” teremtett 1986 és 1989 között.³⁶

A dákoromán-elmélet 1990 után: három évtized, három fő irányzat

Trencsényi Balázs és Constantin Iordachi immár klasszikusnak számító tanulmányukban – amely azóta is az egyetlen mélyreható, magyar nyelven is olvasható elemzés a romániai történetírásról – rámutattak az 1990 utáni történetírás változatos helyzetére, különböző csoportosulásaira.³⁷ Írásuk ugyanakkor nem tért ki a klasszikus ókor romániai recepció-történetére és az etnogenezis problematikus témájára, így jelen tanulmány elsősorban ezt a hiányosságot hivatott pótolni. Az 1990 utáni időszakban három fő történeti irányzat indult el az ókor és késő antikvitás romániai recepciójában és elemzésében, amelyek értelemszerűen érintették a román nép etnogenezisét is. A három fő csoportot elsősorban módszertani elvek választják el egymástól, és ritkán kerül sor közöttük párbeszédre, az alábbiakban „dekonstruktivista”, „akadémiai” és „protokronista” jelzőkkel illetem őket.

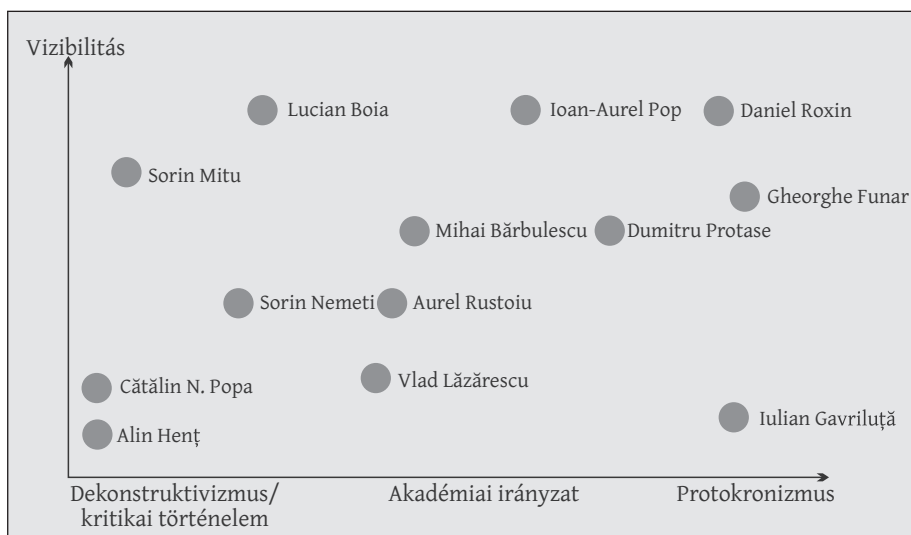
³³ Az 1950-es és 1960-as évek Dacia-metahistóriáinak elemzését lásd Florian Matei-Popescu: *Imaginea Daciei Romane în istoriografia românească între 1945 și 1960. Studii Clasice și de Istoria Antică* 58 (2007) 265–288. A teljes, 1949–1989 közötti időszak elemzését lásd Csaba Szabó: *Histories of Archaeology in Transylvania. A Short Overview*. In: *Adalbert Cserni and his Contemporaries. The Pioneers of -Archaeology in Alba Iulia and Beyond*. Ed. Csaba Szabó – Viorica Rusu-Bolindet – Gabriel Rustoiu – Mihai Gligor. Kolozsvár, 2017. 382–384.; Alin Henț: *Forging the Trowel, Hammering the Dacians: Marxism and Late Iron Age Archaeology in Romania (1948–1989)*. *Acta Musei Napocensis* 57/1 (2020) 23–63.

³⁴ Felician Velimirovici: *Istorie și istorici în România comunistă*. Cluj-Napoca, 2015. 122–124.

³⁵ Uo. 261–167. Lásd még Trencsényi Balázs – Constantin Iordachi: *A megújulás esélyei: a román történetírás tíz éve (1989–1999)*. *Replika* (2000) 41–42. sz. 167.

³⁶ A témáról lásd Velimirovici: *Istorie și istorici*, 248–260.; Főcze János – Zahorán Csaba: *Mérlegen a „Nagy Egyesülés”*. *Vita* 1918-ról és Románia utóbbi száz évéről. *Történelmi Szemle* 62 (2020) 645–646.

³⁷ Trencsényi-Iordachi: *A megújulás esélyei*, 170.

A román történettudomány három fő irányzata és kortárs képviselői a dákopátia témájában

A kontinuitás-tan akadémiai hagyománya

A három irányzat közül az akadémiai a legdominánsabb, amelyet két nagy kategóriára oszthatunk: a mérsékelt és a konzervatív csoportra. A konzervatív akadémiai irányzat képviselői 1990 után is változatlanul folytatták a Ceaușescu-féle autochtonista történeti metahistóriát, amely az ókori Dák Királyság, a római Dacia és az 1920 utáni Románia között területi, etnikai és kulturális kontinuitást képzelt el. Ennek az irányzatnak a képviselői között elsősorban a Román Akadémia vezető tagjait (Ioan-Aurel Pop, Ioan Bolovan, Dumitru Protase) és egy leköszönő régészgeneráció neves tagjait találjuk (Nicolae Gudea, Emilian Popescu, Sever Dumitrașcu, Constantin C. Petolescu, Alexandru Madgearu). Míg Ioan-Aurel Pop és Ioan Bolovan csupán rövid fejezetekben érintették az ókori Dacia és a román nép kialakulásának problémáját az elmúlt három évtized során írt főbb munkáikban,³⁸ Dumitru Protase jó néhány, 1990 utáni munkájában visszatért az 1970-es években megfogalmazott tézisére, amely a dák lakosság Kr. u. 106-ot követő túlélését bizonygatja.³⁹ Protase számos, saját maga által vezetett régészeti ásatásával próbálta igazolni a dák (tehát őshonos) demográfiai elem fennmaradását, ám régészetileg ezt egyelőre sehol nem sikerült megnyugtatóan bebizonyítani.⁴⁰ A nemrég elhunyt kutató egy sor munkájában

³⁸ Ioan-Aurel Pop – Ioan Bolovan: *Istoria Transilvaniei*. Cluj-Napoca, 2016.; Ioan-Aurel Pop: *De la romani la români. Pleoarie pentru latinitate*. București–Chișinău, 2019.; Uő: *Scurtă istorie a românilor*. București, 2019.

³⁹ Protase több évtizede hangoztatott téziseit 2001-ben a Román Akadémia által vezetett, *Istoria Românilor* [A románok története] című monumentális szintézissorozat második kötetében foglalta össze. A kötet 2010-es második kiadása szinte teljesen azonos a tíz évvel korábbi változattal. Vő. *Istoria Românilor*. I–IX. Ed. Dumitru Protase – Radu Ardevan. București, 2010. [2. kiad.] II. 137–152., 667–720.

⁴⁰ Protase munkásságáról lásd Gáll Erwin: *Történetírás a XXI. század elején. Megjegyzések A románok története* III. kötetének kora-középkori fejezetében foglaltakhoz. *Székelyföld* 11 (2007) 12. sz. 78–110.

hangoztatta, hogy „a Kr. u. 5–6. századig minden, egykori daciai római városban fellelhető a dák-római lakosság szerény körülmények között fennmaradt nyoma”.⁴¹ Téziseit a Kossina-féle etnorégészeti és kultúrtörténeti hagyományból vezette le, amely egy-egy régészeti horizontot és tárgykontextust etnikai-kulturális jelzőkkel azonosított.⁴² Protase 2010-ben – a románok történetének akadémiai szintézisében – második kiadást is megért fejezete Erdély római kor utáni történetéről (4–6. század) például nem idézi még az akadémiai irányzat mérsékelt ágához tartozó Mihai Bărbulescu jelentős felfedezését a tordai *legiotábor* területén fellelt germán eredetű hercegnői sírról sem, amely pedig radikálisan más képet mutat az egykori római városok és környezetük Aurelianus utáni életéről.⁴³ A román etnogenezishez kötődő munkásságát emblematikusan összefoglalja egyik térképe, amelyen 671 olyan települést tüntetett fel, ahol „autochton” elemet vélt felfedezni a Kr. u. 3. és 6. század közötti időszakból.⁴⁴ Ezen jelölések módszertana, az onnan előkerült anyag mibenléte és értelmezése azonban rendkívül problematikus, és kritikai elemzést igényel. A monumentális kötetben számos alkalommal idézett „autochton” fogalom hangsúlyosan ellentétben áll a „migráló”, „vándornép” fogalmával: míg az előbbi az állandó, örök, „legitim” lakost jelöli, az utóbbi efemer, ideiglenes, mulandó és kevés nyomot hagy. Ez a szinte hierarchikus és erősen etnicizáló tézis egyfajta 19. századi historiográfiai kövületként görgetődik tovább a román történettudomány konzervatív, akadémiai irányzatában.

Hasonló téziseket fogalmazott meg a romániai *Limesforschung* legnevesebb kutatója,⁴⁵ Nicolae Gudea is a kora keresztény leletek szisztematikus kutatása során,⁴⁶ amelyeknek ma már elavult katalógusát a kora keresztény és késő antikvitás kortárs módszertanának függvényében lenne szükséges szisztematikus újraértelmezni.⁴⁷ Megleppő módon Cons-

⁴¹ *Istoria*, II. 668. [Térkép.] A Kr. u. 4–5. századi településeket, temetőket és úgynevezett kora keresztény leleteket ábrázolja, a mai Románia területét rajzolják újra.

⁴² A Kossina-féle régészeti elmélet romániai tovább éléséről lásd Gáll Erwin: Roska Márton és az erdélyi régészet (tegnap és ma). Kritikai megjegyzések az erdélyi örmény-magyar tudós kora középkori tanulmányaihoz. *Dolgozatok az Erdélyi Múzeum Érem- és Régiségtárából* 6–7 (2011–2012) 35–36.

⁴³ Vö. Mihai Bărbulescu: *Mormântul princiar germanic de la Turda/Das germanische Fürstengrab von Turda*. Cluj-Napoca, 2008.

⁴⁴ *Istoria*, II. 695. [89. ábra.]

⁴⁵ *Limesforschung*: a római határ és környékének (*limes*) nemzetközi kutatása a 19. századi német régészet hagyományaként máig az egyik legerősebb vonalat képviseli a romániai óorkutatásban és régészetben, így a Daciára vonatkozó tanulmányok nagy része katonai létesítményeket, alakulatokat és a hadsereghez kötődő társadalmi vagy ritkán gazdasági jelenségeket vizsgál. Kevés tanulmány született az elmúlt száz évben, amely ettől függetlenül tudott volna. Különösen kevés az elméleti vita a romániai római régészeti kutatásban, annak ellenére, hogy külföldön ennek már külön folyóiratot is szenteltek (*Theoretical Roman Archaeology Journal*).

⁴⁶ Nicolae Gudea – Ioan Ghiurco: *Din istoria creștinismului la Români. Mărturiile arheologice*. Oradea, 1988.; Nicolae Gudea: *Christiana minora. Studii, articole și note în legătură cu creștinismul primitiv din Dacia romană, Dacia post-romană și unele provincii vecine*. Cluj-Napoca, 2010.

⁴⁷ A daciai és késő antik ókeresztény emlékek elemzésének módszertani problémáiról lásd Andrei Timotin: Paleocreștinismul carpato-danubian. *Archæus. Studii de istorie a religiilor* 2 (1998) 43–172. Az apulumi [gyulafehérvári] ókeresztény leletek kritikai elemzéséről lásd Szabó Csaba: *Sanctuaries in Roman Dacia. Materiality and religious experience*. Oxford, 2018. 120–128. Hasonló, az ókeresztény leletanyagot újraértelmező kísérletek és projektek zajlanak többek között Ausztriában és Magyarországon is. Nagy Levente: A Frühes Christentum in Ungarn akadémiai kutatási program (The Frühes Christentum in Ungarn Academic Research Program, in Hung.). *Pontes* 2 (2019) 271–274.

tantin Petolescu legutóbbi, Dumitru Protase munkásságát idéző hangnemben íródott monográfiája a román nyelv eredetéről részletesen taglalja az etnogenezis témáját is, ám semmi újat nem hoz a 2010-es, Protase szerkesztette *Istoria Românilor* szintézishez képest.⁴⁸

A kora középkor régészeti kutatásának konzervatív, akadémiai irányzatát a ma élő román történészek közül leginkább Alexandru Madgearu munkássága fémjelzi. Legutóbbi munkájában – bár gazdag román és magyar irodalmat is idéz – ő is a román, „autochton” elméletet képviseli: kötetének tézise szerint, a Kr. u. 9–10. századi Erdélyben már biztosan román népelemek éltek többségben. A szerző metahistóriai narratívája még a régészeti teljes mértékben hiányzó román települések és hegyekben megbújó falvak leírását is felvállalja, ami régészeti forrásanyag hiányában történelmi fantáziának nevezhető.⁴⁹ Módszertani elavultsága és problematikus tézisei ellenére a román történetírás konzervatív akadémiai irányzata sajnos jelenleg is a nemzeti emlékezetpolitika és kollektív memória egyik fő irányítója: a fent említett szerzők meghatározó szerepet töltenek be a romániai történelemoktatás, tankönyvkiadás, sajtó és politikai emlékezet létrehozásában és fenntartásában.⁵⁰ Ez az irányzat a románság és metahistóriai őse, a „dákorumán nép” etnikai, kulturális és történelmi kontinuitását hirdeti a mai Románia területén. Az elmélet a 18–19. században a románság nemzeti ébredésének, erdélyi jogköveteléseinek és jogi emancipációjának, majd irredentizmusának volt a metahistóriai ágense, amely 1920 után valójában elvesztette tartalmát, ennek ellenére az elmélet népszerűsége politikai rezsimtől függetlenül változatlan maradt, és Románia 1920 utáni területi változásainak elméleti legitimitációját szolgálta.

Az akadémiai vonal mérsékelt, nemzetközileg sokkal nyitottabb és az etnogenezis témáját óvatosan kerülő vagy ritkán taglaló képviselői (Mihai Bărbulescu, Ioan Piso, Coriolan Horațiu Opreanu, Ioan Stanciu, Ioan Marian Țiplic) munkáikban sokkal ritkábban alkalmazzák a 11–12. század előtti kontextusok elemzésekor az etnicizáló, Kossina-féle régészetet. Noha ennek nyoma néha fellelhető néhány szerző művében, sokkal óvatosabb és tárgyközpontú elemzést találunk ezekben a munkákban.⁵¹ A dákorumán kontinuitás elmélete csak ritkán, néhány mondatban vagy elvétve jelenik meg az idetartozó szerzőknél, főbb műveik pedig rendszerint mellőzik ezt a témát.⁵²

⁴⁸ Constantin Petolescu: *Geneza poporului român. O sinteză arheologică și istorică*. București, 2017. Lásd még uő: *Formarea poporului roman și a limbii române*. București, 2019. 67–121.

⁴⁹ Alexandru Madgearu: *Expansiunea maghiară în Transilvania*. Târgoviște, 2019. 29–30.

⁵⁰ A román emlékezetpolitikáról és történelemtankönyv-kiadásról lásd Mihai Stelian Rusu: *Memoria națională românească. Facerea și prefacerile discursive ale trecutului național*. București, 2015.

⁵¹ Mihai Bărbulescu: Dacia Felix. In: *Istoria României*. Ed. Mihai Bărbulescu et al. București, 1998. 96–98. A szerző itt Erdély Kr. u. 4–6. századi történetét elemezve „birodalom nélküli rómaiságról” beszél.

⁵² Talán nem véletlen, hogy a viszonylag mérsékelt, nemzetközi szakirodalmat is hozó és tárgyközpontú elemzést folytató Ioan Stanciu csupán három kisebb fejezetet kapott az *Istoria Românilor* második kötetében: *Istoria Românilor*, 817–860.

A dekonstruktivista irányzat

A domináns, akadémiai irányzat két ágával ellentétben a román történetírás (ókortörténet és koraközépkor-történet) 1990 után számos olyan szerzővel gazdagodott, akik a történelem értelmezését kritikai szempontok alapján próbálják megérteni,⁵³ tevékenységük pedig dekonstruktivista irányzatként is értelmezhető.⁵⁴ Az önmagukat immár hivatalosan is Lucian Boia tanítványaiként definiálók csoportja az elmúlt harminc évben számos jelentős munkát alkotott, amelyek újraértelmezték a román akadémiai történetírás hagyományos témáit és téziseit.⁵⁵ Bár Lucian Boia, Sorin Mitu és társainak működése rendszerint vehemens szakmai reakciót vált ki a konzervatív akadémiai irányzat részéről,⁵⁶ munkásságuk dekonstruktivista és mítoszromboló jellege ellenére nem elemezték részletesen és monografikusan a dákoromán kontinuitás elméletét, és a témában nem került sor 1990 után releváns szakmai, nemzetközi vagy interdiszciplináris konferenciára sem.⁵⁷ Lucian Boia paradigmatis munkájában csupán historiográfiai témaként közelít a dákoromán kontinuitás elméletéhez, nem elemelve annak kortárs régészeti vagy nyelvészeti elemeit és kerülve a véleményalkotást a témáról, amelyet – meglehetősen helyesen – „mitológiai fejtegetésnek” nevez, és historiográfiai reflexiókra tartja csak érdemesnek.⁵⁸ Hasonlóan óvatos, szinte kizárólag historiográfiai fejtegetést olvashatunk a Sorin Mitu szerkesztette történelmi mítoszokról és kollektív mentalitásról szóló kötetben is.⁵⁹

A román történettudomány három fő témában bizonytalan a források megállapítása és értelmezésük tekintetében:

1. a római hódítás előtti, úgynevezett „őshonos” (dák) lakosság sorsában a Kr. u. 2. századot követően;
2. a romanizáció fogalmában és folyamatában a Kr. u. 2–5. század között a traianusi Daciában és a Dunától délre eső vidékeken;
3. a latin nyelvű lakosság mobilitásában a régióon belül a Kr. u. 3–9. század között.

A három sarkalatos téma közül az elmúlt harminc évben elsősorban az úgynevezett „dák-kérdést” vagy „dák-paradoxont” vizsgálták, és jelentős lépések történtek a római hódítás előtti lakosság régészeti nyomainak újraértelmezésében. Ebben a folyamatban fontos szerep jutott a dák csoportokat, hatalmi struktúrákat és azok tárgyi emlékhagyományát a kontinentális La Tène-kor vagy akár eurázsiai kontextusban elemző Aurel Rustoiu, Dan

⁵³ A kritikai történetírás lehetetlen, ám továbbra is élő utópiájáról lásd Gyáni Gábor: *A történelem mint emlékmű*. Bp., 2016. 120–121.

⁵⁴ Trencsényi-Iordachi: A megújulás esélyei, 181–184.

⁵⁵ Sorin Mitu: Introdúcere. In: *Enciclopedia imaginariilor din România*, 13. „Mindannyian Gogol köpönyegéből bújunk ki”: említ Sorin Mitu legújabb kötetének bevezetőjében Lucian Boia paradigmatis munkásságára utalva.

⁵⁶ Ioan-Aurel Pop: *Istoria, adevărul și miturile. Editia a 2-a*. București, 2018. Ebben a kötetben Ioan-Aurel Pop közel négyszáz oldalon át elemzi Lucian Boia 1997-es klasszikus művét, és igyekszik bemutatni szakmai buktatóit, hibáit és érvénytelenségét.

⁵⁷ Lucian Boia mítoszromboló mítoszáról lásd Gáll Erwin – Kosztur András: A mítoszrombolás mítosza. Megjegyzések Lucian Boia két művéhez. *Kommentár* (2016) 1. sz. 58–67.

⁵⁸ Boia: *History and Myth*, 110–111.

⁵⁹ Lásd *Enciclopedia imaginariilor din România*.

Dana, Vitalie Bârcă, Mariana Egri, Gelu Florea, Daniel Spânu és Sorin Nemeti munkásságának.⁶⁰ A felsoroltak munkáikban új módszertani megközelítéssel részletesen elemzik a dák településneveket, a ptolemaioszi irodalmi forrásokat és ókori kartográfiai referenciákat, a dákokhoz köthető daciai és azon kívül felfedezett epigráfiai forrásokat, és a nagyszámú, Kr. e. 1. és Kr. u. 2. század közötti periódusban keletkezett régészeti leletanyagot. A Dan Dana és társai által szerkesztett 2019-es kötet paradigmátikus jelentőségű, hiszen első alkalommal elemzi a dákokat és a rájuk vonatkozó régészeti forrásokat a római hódítás után szisztematikus és kritikus módon. Ehhez hasonló kezdeményezés eddig csak külföldről, Karl Strobel osztrák régésztől származott, aki több munkájában elemezte a román historiográfia ezen metahistóriai motívumát.⁶¹ Dan Dana és csapata – Karl Strobel munkásságát követően – elsőként elemezte módszeresen az ókori forrásokat, lehámozva az irodalmi forrásokról a 19–20. században létrejött metahistóriai hagyatéket. Ennek tükrében Dana és társai arra a következtetésre jutottak, hogy a pre-római lakosság jelentős részét semmilyen módon nem lehet régészetileg, nyelvészetileg, epigráfiailag azonosítani a rómaiak uralta vidékeken Kr. u. 106-ot követően. A dák nevek többsége Egyiptomból, *Moesia Inferior* (a mai Bulgária) területéről és Britanniából származik. Ugyancsak megállapítható, hogy a Ioan Iosif Russu által „dáknak” vélt nevek jelentős része valójában trák, és a Dacia és *Moesia Inferior*, valamint Thracia provinciák közötti gazdasági kapcsolatot társadalmi hozadékaként jelennek meg Erdélyben, nagyon csekély számban Kr. u. 106 és 272 között. A kerámiaanyag és temetkezési inventárium részletes elemzése is azt sugallja, hogy a megtermelt javak alig 10%-a származhat rómaiak előtti lakosságtól. Ezek nyoma azonban a Kr. u. 4–5. században, az úgynevezett népvándorlások korában új adminisztratív, gazdasági és kulturális kontextusba kerül, és semmilyen formában nem követhető tovább. Dan Dana és csapatának elemzése is megáll azonban a római hódítást követően, így a legproblematisabb részt (Kr. u. 4–11. század) nem elemzik.

A romanizáció folyamatát és az újlatin nyelvet beszélő csoportok történetét makroregionális kontextusban 1990 óta egyetlen román régész sem elemezte, ami a román történettudomány érthetetlen, nagy hiányossága. Számos munka érintette ugyan ennek a valóban komplex és csapatmunkát igénylő témának a részleteit, ám ezek csak röviden foglalkoztak a romanizáció fogalmának regionális elemzésével. Kiemelendő itt Vlad Lăzărescu munkássága, aki a dákoromán kontinuitás elméletén túllépve, számos pontban árnyalta a Kr. u. 4–5. század régészeti forrásairól alkotott képünket.⁶² Lăzărescu felhasználja

⁶⁰ A jelentősebb, paradigmátikusnak számító munkák közül megemlítenéd: Dan Dana: *Dacians in the Provinces of the Roman Empire. An Overview*. In: *The Dacians in the Roman Empire. Provincial Constructions*. Ed. Dan Dana – Sorin Nemeti – Timea Varga. Cluj-Napoca, 2019. 161–262.; Sorin Nemeti: *La religione dei Daci in età romana*. In: *Sguardi interdisciplinari sulla religiosità dei Geto-Daci*. Ed. Matteo Tauffer. Freiburg, 2013. 137–155.; Sorin Nemeti: *Finding Arcobadara. Essay on the Geography and Administration of Roman Dacia*. Cluj-Napoca, 2014.

⁶¹ Karl Strobel: *Die Frage der rumänischen Ethnogenese. Kontinuität–Diskontinuität im unteren Donaauraum in Antike und Frühmittelalter*. *Balkan-Archiv* 30–32 (2005–2007) 61–166. Lásd még Victor Kernbach: *Universul mitic al românilor*. București, 1994., valamint Gottfried Schramm: *Korai román történelem*. Debrecen, 1997.

⁶² Coriolan Horatiu Opreanu: *Transilvania la sfârșitul antichității și în perioada migrațiilor*. *Schiță de istorie culturală*. Cluj-Napoca, 2003.; Vlad Lăzărescu: *Crossing the Boundaries. Remodelling Cultural Identities at the end of Antiquity in Central and Eastern Europe. A Case Study*. *Ephemeris Napocensis* 22 (2012) 347–366.

a német és angolszász szakirodalomban az 1980-as évek óta nagy népszerűségnek örvendő elméleteket az akkulturalizáció, kontinuitás és diszkontinuitás problémájáról, és a régészetben ma már elvetett etnicizálás témáját is kortárs megközelítésben taglalja. Lăzărescu idézi Walter Pohl munkásságát, akinek meghatározó szerep jutott az avar kor – és általában véve a Római Birodalom bukását követő időszak félnomád népességeinek és struktúráinak – elemzésében.⁶³

A harmadik téma, amely a latin nyelvű csoportok balkáni és Duna vidéki mobilitását és régészeti hagyatékát elemezné a Kr. u. 3–9. század közötti időszakban, sajnos igen körülményes, és – hasonlóan az előző témához – csak apró részleteiben születtek jelentősebb munkák. Itt jól megfigyelhető a magyarországi, erdélyi magyar és román régészettudományi és historiográfiai párhuzamosság, amiből nemritkán egymástól eltérő vagy akár szöges ellentétben álló elméletek születtek Erdély lakosságáról ebben a problematikus fél évezredben.⁶⁴ A kora középkorról szóló összefoglalók még a kritikai irányzat képviselőinek írásaiban is kerülnek a dákoromán kontinuitás és az etnogenezis témáját: ennek egyik oka, hogy önmagában a két fogalom metahistóriai konstrukció, a 19. század terméke és hagyatéka, így ezek a munkák eleve nem használják őket. A középkorkutatás és kortárs régészettudomány ma már nem dolgozik a 19. századi fogalmakkal, és sokkal kiforrottabb elméleti módszertant használ, mint például a romániai római és vaskoros kutatás. Másrészt nagy szükség lenne a két bolgár cárság területén a 7–12. században felbukkanó újlatin nyelvű (vlach) csoportok mobilitásának régészeti azonosítására és a források szintézisszerű elemzésére. A témában csak a kortárs nyelvészeti kutatások hoztak új, ám kevésbé meggyőző, néha radikális elméleteket: itt elsősorban Dan Ungureanu munkásságát kell megemlíteni, aki szerint a középkori románság magját adó, újlatin nyelvet beszélő csoportok jelentős része Észak-Itáliából származott.⁶⁵

⁶³ Walter Pohl munkásságáról és erdélyi vonatkozásairól lásd még Gáll Erwin: Néhány gondolat egy igazán nagy kötetéről. Recenzió Walter Pohl: *The Avars. A Steppe Empire in Central Europe*, 567–822. Cornell University Press, Ithaca – London, 2018. *Erdélyi Krónika*. (<https://erdelyikronika.net/2019/07/06/nehany-gondolat-egy-igazan-nagy-kotetrol/>. Legutóbbi megtekintés: 2022. február 8.)

⁶⁴ Radu Harhoiu – Daniel Spănu – Erwin Gáll: *Barbari la Dunăre*. Cluj-Napoca, 2011. A 8–9. századról lásd Erwin Gáll – Réka Fülöp – Mihály Hőgyes: „Periferiile periferiilor”? Fenomen arheologic sau stadiul cercetării: de ce nu au fost descoperite necropole din perioada secolelor VIII–X în Transilvania estică și centrală, respectiv în nordul și centrul Olteniei și Munteniei? In: *Archaeovest. Interdisciplinaritate în arheologie și istorie VIII*. Ed. Sorin Forțiu. Szeged, 2020. 385–413. A honfoglalás koráról lásd Gall Erwin – Fülöp Réka: A Kárpát-medencei honfoglalás kor régészeti kutatásának stádiuma. Régészeti források alapján levonható következtetések. In: *Magyar őstörténeti műhelybeszélgetés*. Szerk. Neparáczi Endre. Bp., 2020. 166–193. A gyulafehérvári 9–11. századi temetők és kora Árpád-kori templom is számos, nemegyszer eltérő értelmezést nyert: Daniela Marcu-Istrate: Byzantine Influences in the Carpathian Basin Around the Turn of the Millennium. The Pillared Church of Alba Iulia [Gyulafehérvár/Karlsburg]. *Dacia* 59 (2015) 177–213.; Takács Miklós: A magyarországi, 11. századi, ortodox monostortemplomok térszerkezete/Raumstruktur der orthodoxen Klosterkirchen im Ungarn des 11. Jh. In: *A Kárpát-medence, a magyarság és Bizánc*. Szerk. Olajos Terézia. Szeged, 2014. 295–323.

⁶⁵ Dan Ungureanu: *Română și dialectele italiene*. București, 2016. Lásd még Ti Alkire – Carol Rosen: *Romance Languages. A Historical Introduction*. Cambridge, 2010. 252–285. A szerzők bár részletesen elemzik a román nyelv sajátosságát, nem térnek ki a nyelvtörténeti elemzésre. *The Oxford Guide to the Romance Languages*. Ed. Adam Ledgeway – Martin Maiden. Oxford, 2016. 91–126. Ezzel szöges ellentétben lásd Mihai Vinereanu: *Dicționar etimologic al limbii române pe baza cercetărilor de indo-europenistică*. București, 2008.

Fontos kiemelni, hogy a kritikai vagy úgynevezett dekonstruktivista irányzat számos jelentős tanulmányt eredményezett az elmúlt harminc évben a dákoromán kontinuitás metahistóriájáról és a román etnogenezis témájáról egyaránt. Itt elsősorban a protokronista irányzatok bírálataira és történeti elemzésére vállalkozó szerzőket említeném meg: Mihaela Granceát, Dan Alexét, Nicolae N. Popát, Florian Matei-Popescut, Mircea Babeșt, Sorin Nemetit, Alin Hențet vagy e sorok szerzőjét.⁶⁶ Az eddig megjelent tanulmányok elsősorban az 1948–1989 közötti időszakot elemezték, annak is leginkább a Ceaușescu-érára eső protokronista írásait, politikai doktrínáját. Kevés tanulmány foglalkozott egyelőre az 1990 utáni protokronista munkák kritikai elemzésével: ez utóbbi trend az elmúlt három évtizedben több száz címet (kötetet, tanulmányt) termelt, így ezek részletes elemzése csapatmunkát és többéves kutatást igényelne. Megemlítendő még Hubbes László Attila munkássága, aki a román újpogány mozgalmat és a protokronista irányzat ma már vallási szektaként is megjelenített tevékenységét dokumentálja.⁶⁷

A magyar történettudomány elmúlt három évtizedében ez a téma csupán Visy Zsolt és Miskolczi Ambrus munkáiban jelent meg, elsősorban 20. századi historiográfiai (metahistóriai) szempontokat vizsgálva.⁶⁸ Mind a késő antikvitással foglalkozó, mind a kora középkort kutató magyarországi régészek és történészek 1990 után mellőzték a románság etnogenezisének elemzését. Fontos eredmény ugyanakkor, hogy a román és magyar régészettudomány az elmúlt években szoros együttműködésre lépett a *Limesforschung* területén, elsősorban a Pécsi Légirégészeti Téka és a kolozsvári, valamint marosvásárhelyi múzeum együttműködésének köszönhetően. Ennek egyik következménye talán az is, hogy az Alföldi András által megrajzolt Dacia-térkép – amely a magyar történetírásban az 1940-es évek óta állandó formát nyert –, úgy tűnik, meghonosodik a román régészeti kartográfiában is.⁶⁹

⁶⁶ A teljesség igénye nélkül lásd pl. Zoe Petre: Burebista, contemporanul nostru. *Observator cultural* (2001) Nr. 79. (<https://www.observatorcultural.ro/articol/burebista-contemporanul-nostru/>. Legutóbbi megtekintés: 2022. február 8.); Mircea Babeș: Renașterea Daciei? *Observatorul Cultural* (2003) Nr. 185. (<https://www.observatorcultural.ro/articol/renasterea-daciei/>. Legutóbbi megtekintés: 2022. február 8.); Matei-Popescu: Imaginea Daciei; Mihaela Grancea: Dacismul și avatarurile discursului istoriografic postcomunist. *Studia Politica. Romanian Political Science Review* 7 (2007) Nr. 1. 95–115.; Dan Alexe: *Dacopatia și alte rătăcirii românești*. București, 2014.; Popa: The Significant Past; Alin Henț: Arheologie în Național-Comunism. Dacii și „istoria de parastas”. *Sargetia* 45 (2018) 87–109.; Sorin Nemeti: *Mitografii. Inventar parțial al ezoterismelor românești*. Cluj-Napoca, 2019.

⁶⁷ Hubbes László Attila: Romanian Ethno-Paganism. Discourses of Nationalistic Religion in Virtual Space. In: *Modern Pagan and Native Faith Movements in Central and Eastern Europe*. Ed. Kaarina Aitamurto – Scott Simpson. London, 2013. 213–230.

⁶⁸ Miskolczi Ambrus: A román nép születése – avagy egy rejtély filológiája. (Tudománytörténet és politika.) *Aetas* 33 (2018) 4. sz. 134–166.; Visy Zsolt: A dáko-román kontinuitás: legenda vagy valóság? *Ókor* 19 (2020) 3. sz. 95–98.

⁶⁹ Visy Zsolt: The Connections Between Pannonia and Dacia in a Historical Context. In: *Antiquitas istro-pon-tica: mélanges d'archéologie et d'histoire ancienne offerts à Alexandru Suceveanu*. Ed. Mircea Victor Angelescu et al. Cluj-Napoca, 2010. 83–93.

Protokronizmus, ezoterikus irodalom

A harmadik irányzat sokkal inkább pszeudotörténelemnek és áltudománynak tekinthető, mintsem történettudománynak. Ez az úgynevezett román protokronista irányzat, amelynek 1990 után új reneszánsza jött el. A protokronizmus alapelve a nemzeti büszkeség, primátus és kivételesség (excepcionalizmus) dogmatikus, szinte teológiai legitimálása a primer források szisztematikus hamisításával, félreértelmezésével vagy azok tudatos szelekciójával. Ebben az irányzatban különösen nagy szerepet kapnak a Román Ortodox Egyház teológiai, etno-ortodoxiát hirdető tanai is⁷⁰.

A protokronisták szerint a román nép évezredek óta Nagy-Románia, azaz *Dacia Aeterna* területén él, és Európa legnagyobb és legjelentősebb civilizációjának, a latin nyelvű rómaiak őseinek egyike volt (Traianus „hazatérésének” mítosza). A mozgalom Bogdan Petriceicu Hașdeu és Nicolae Densușianu munkásságával indult el a 19. századi Európa autochtonista áramlatainak egyikeként, ám érdekes módon, míg Nyugat-Európában ez a jelenség elcsitult a második világháborút követően, addig Közép-Kelet-Európában a protokronista és autochtonista metahistóriák tovább éltek.⁷¹ Ez a jelenség a terhes múlt és a kollektív, transzgenerációs traumák feldolgozatlanágának egyik stratégiájaként értelmezhető, amely a régió nemzeteinek egyik sajátossága.⁷²

Az 1990 utáni protokronizmus fő alakjai (Napoleon Săvescu, Iosif Constantin Drăgan, Gheorghe Funar) az 1930-as évek legionárius mozgalmának szellemi örökségét folytatva az „elveszett évtized” (1990–2000) Romániájának meghatározó figurái voltak, akiknek a metahistóriái sajnos nagyobb teret nyertek a sajtóban és a közbeszédben, mint az akadémiai vagy kritikai irányzat munkái. Utódjuk, Daniel Roxin, a dákománia (vagy Dan Alexe megfogalmazása szerint „dákopátia”) kortárs képviselője elsősorban a digitális kor eszközeivel (Youtube-filmek, interjúk) ért el megdöbbentő sikert, amelyet a kritikai és akadémiai irányzat egyelőre nem tudott ellensúlyozni.⁷³ A protokronista irányzatok tudományosan marginalizált, ám annál látványosabb „eredményeket” produkáló képviselői olykor meglepő tudományos vagy politikai legitimitást is kapnak: ilyen volt például a román kulturális miniszter által 2017 nyarán megnyitott „dákológiai kongresszus”⁷⁴ vagy a *GeoPolitica* nevű folyóiratban közölt számos tanulmány, amelyek a Zalmoxishoz kötődő

⁷⁰ Dumitru Stăniloae, *Națiune și creștinism*, Elion, București, 2004. A klasszikus ókor (különösen a dák és a római múlt) recepciójával a Román Ortodox Egyházban a szerző külön kutatási projektben foglalkozik (Metahistories of antiquity and the Romanian Orthodox Church. Habilitation project financed by the Pastorales Forum. Wien, 2022–2025).

⁷¹ A jelenség nemcsak a kortárs román társadalomra jellemző, hasonlókkal találkozhatunk a magyar–hun, illetve szkíta („szittyá”) rokonság elméletének esetében, a macedón–görög történeti primátus miatti konfliktusban, a bolgár trákizmus kapcsán vagy a szerbek különös, kettős viszonyában a római múlthoz.

⁷² A jelenségről lásd Máté-Tóth András: *Freiheit und Populismus Verwundete Identitäten in Ostmitteleuropa*. Wiesbaden, 2019. Boiát is be lehetne idézni mint magyarul elérhető szakirodalmat (lásd *Történelem és mítosz a román köztudatban*).

⁷³ A „dac, dacii, istoria dacilor” [dák, dákok, dákok története] címszavakra a Youtube szinte kizárólag a Daniel Roxin és protokronista csapata által alkotott filmeket adja ki. Leghírhedtebb alkotását, az Adevăruri tulburătoare-t [Felkavaró igazságok] mintegy 2,1 millióan nézték meg. A témáról lásd még T. Szabó Csaba: Románia ókora a kortárs filmparban. In: uő: *Erdélyi Régészet*, II. 217–221.

⁷⁴ <https://www.scena9.ro/article/un-ministru-coboara-printre-daci>. Legutóbbi megtekintés: 2022. február 8.

újpogány mozgalmaknak és dákomán elméleteknek adnak teret. 2006-os egyik különszámuk sokatmondóan a Románia – Terra Daciae címet viselte.⁷⁵ A folyóirat szakmai bizottságában megtalálható a Román Akadémia számos tagja, többek között a közel százéves Dan Berindei történész, akadémikus is. Ugyancsak aggasztó tendenciát mutat számos, a konzervatív akadémiai irányzathoz tartozó régész felbukkanása néhány protokronista dokumentumfilmben, amelyek az úgynevezett dunai írásról és a Vinča–tordosi kultúra radikális értelmezéséről értekeznek.⁷⁶ Sabin Adrian Luca, a nagyszebeni Brukenthal Múzeum igazgatója és az alsótárlakai őskori település vezető régésze számos ismeretterjesztő dokumentumfilmben hangoztatta azon véleményét, amely szerint az úgynevezett „dunai írás” (valójában a Vinča–tordosi kultúra balkáni szimbólumai) és annak folytatása a vaskori dák társadalomban, valamint a román folklórban és művészeti megnyilvánulásokban egy több ezer éves kulturális kontinuitás bizonyítéka.

Következtetés helyett: kutatási perspektívák és javaslatok

Jelen tanulmány csupán rövid historiográfiai mustraként elemezte az elmúlt harminc év romániai történetírásának azt a szegmensét, amely az úgynevezett dákoromán kontinuitás elméletével és a kapcsolódó témákkal foglalkozik. Ahogy a tanulmányból is kitűnt, a kontinuitás elmélete továbbra is domináns a román történetírásban, a három sarkalatos téma (dák–paradoxon, romanizáció és az újlatin csoportok makroregionális mobilitása a Kr. u. 3–9. században) csak a román kritikai irányzatot és néhány külföldi történészt, régészt és nyelvészt foglalkoztatott, ám szintézis vagy jelentős nemzetközi projekt nem készült az elmúlt három évtizedben. A romániai régészettudomány csak az elmúlt években kezd felzárkózni a nemzetközi, különösen az angolszász régészettudományban már több évtizedes hagyománnyal rendelkező posztprocesszualista módszertanhoz és terminológiához, amely kritikusan kezeli és elavult, Kossinai hagyományként értelmezi mind az etnogenezis, mind a kontinuitás–diszkontinuitás fogalmát.⁷⁷ Az új régészet néven ismert irányzat azonban főleg az őskorkutatásban érzékelhető, a római korról és kora középkorról kapcsolatban még kevés esettanulmány született. Fontos lépés lenne a romanizáció fogalmának kortárs, nemzetközi perspektíváit is bevezetni a romániai kutatásba, mivel ez új értelmezési és módszertani perspektívákat adhat az etnicizáló régészet helyett.⁷⁸

⁷⁵ *GeoPolitica* 4 (2006) Nr. 18. [Főszerk. Vasile Simileanu.]

⁷⁶ Itt elsősorban Sabin Adrian Luca és Gheorghe Lazarovici tevékenységét kell megemlíteni. Lásd *Niascharian – Taina, taina spiritualitatii romanesti*. [Dokumentumfilm, 2018.]

⁷⁷ A témáról lásd Charles Bowus: *Ethnogenesis. The Tyranny of a Concept*. In: *On Barbarian Identity. Critical Approaches to Ethnicity in the Early Middle Ages*. Ed. Andrew Gillett. Turnhout, 2002. 241–256; Di Hu: *Approaches to the Archaeology of Ethnogenesis. Past and Emergent Perspectives*. *Journal of Archaeological Research* 21 (2013) 371–402.

⁷⁸ A témáról lásd *Kontinuität und Diskontinuität Germaniae inferior am Beginn und am Ende der römischen Herrschaft. Beiträge des deutsch-niederländischen Kolloquiums in der Katholieke Universiteit Nijmegen (27. bis 30.06. 2001)*. Hrsg. Thomas Grünewald – Sandra Seibel. Berlin – New York, 2003. (Ergänzungsbände zum Reallexikon der Germanischen Altertumskunde 35); Greg Woolf: *Taking the Long View. Romanization and Globalization in Perspective*. In: *Imperium Romanum. Romanization Between Colonization and Globalization. Deutsch-Italienische*

A romanizáció kortárs értelmezéséről röviden olvashatunk a Gáll Erwin és társai által jegyzett 2017-es kötetben – elemzésükben a Kis-Szamos-medence római hódítás utáni történetét foglalták össze mezoregionális és globális (globális és lokális) szinten.⁷⁹ Ugyancsak várat magára a kora kereszténység problematikájának szisztematikus újraértelmezése, bár ennek elméleti alapjait megtaláljuk Andrei Timotin nagy hatású tanulmányában.⁸⁰ A román történetírás legnagyobb kihívása és elengedhetetlen tartozása egy olyan nemzetközi konferencia vagy többéves projekt, amely összehangolt, transzdiszciplináris kutatások által értelmezné az újlatin csoportok makroregionális mozgását, valamint a Kárpát-medence és az Al-Duna vidékének történetét a Kr. u. 4–10. század között. Ehhez elengedhetetlen lenne a román, bolgár, szerb és magyar régészek, történészek és filológusok együttműködése.⁸¹

A kortárs régészettudomány transzdiszciplináris jellege, a romániai és magyarországi régész- és történésztársadalom nemzetközi körforgásba történt bekapcsolódása új perspektívákkal és lehetőségekkel kecsegtet, a jövő kérdése csak az, lesz-e bátorsága egy új generációnak a múlt olyan oldalait is megnyitni, amelyek több évszázadnyi meta-hisztóriai hagyományt alkottak mind a román, mind a magyar történetírásban.

Zusammenarbeit in den Geistes- und Sozialwissenschaften/Cooperazione italo-tedesca nel campo delle scienze umane e social. Ed. Oscar Belvedere – Johannes Bergmann. Palermo, 2021. (Studi e materiali 2) 19–33.

⁷⁹ A Kis-Szamos völgye mikroregionális kutatásának problematikái. In: „Daciától Ultrasilvaniáig”. A Kis-Szamos medencéjének településtörténeti változásai 3/4–12/13 század. Összeáll. Gáll Erwin et al. Kolozsvár, 2017. 123–151.

⁸⁰ Timotin: Paleocreştinismul.

⁸¹ Egy biztató kezdeményezés a Dominic Moreau által vezetett Haemus Network, amely számos nyugati és közép-kelet-európai ország tudományos intézményeit kapcsolja össze. A kezdeményezés a római és késő antik kor (Kr. u. 3–8. század) makroregionális elemzését tűzte ki célul a balkáni régióban (elsősorban a mai Románia, Bulgária, Szerbia területén). A projekt honlapja: <https://haemus-network.univ-lille.fr/>. Legutóbbi megtekintés: 2022. április 28.

CONTENTS

NATIONAL IDEA OF HISTORY

Csaba Szabó *The Myth of Eternal Dacia. The Metahistory of Dacian–Romanian Continuity in Contemporary Romanian Archaeology and Historiography* 5

József Demmel “Botond the Oldh–Beater” in Switzerland of the East.
László Réthy and the Curious History of National Minorities in Post–1867 Hungary 21

Beáta Pintérová “Early Slovak History” in Recent Slovak Scholarly Literature 41

STUDIES

Éva B. Halász *The Fine of the Tongue* 55

Petr Kozak *The Charters of John Corvinus in Czech Archives* 69

Szilvia Czinege *On the Trace of Széchenyi Letters* 121

Réka Újlaki–Nagy *The Representation of the “Székely Jerusalem” and the Successors of Sabbatarians in the Travel Literature of the Late 19th and Early 20th Centuries* 137

Zoltán Dénes Iván *Defender of the “Victims”, Prosecutor of the “Persecutores”?*
Henrik Marczali on the Peace that Closed World War I 155

DEBATE

Ákos Bartha *Inset, pricing* 169

E számunk szerzői

Bartha Ákos, tudományos munkatárs, BTK TTI, Horthy–korszak osztály ● Czinege Szilvia, tudományos munkatárs, BTK TTI, Újkori osztály ● Demmel József, PhD, tudományos munkatárs, Historický ústav Slovenskej akadémie vied, tudományos munkatárs, Nemzeti Közsolgálati Egyetem, Eötvös József Kutatóközpont, Közép–Európa Kutatóintézet ● Dénes Iván Zoltán, történész, eszmetörténész, emeritált egyetemi tanár, Marczali Henrik Kutatócsoport ● B. Halász Éva, tudományos munkatárs, Magyar Tudományos Akadémia – Hadtörténeti Intézet és Múzeum – Szegedi Tudományegyetem – Magyar Országos Levéltár, Magyar Medievisztikai Kutatócsoport ● Petr Kozák, docens, Slezská univerzita v Opavě, Ústav historických věd [Sziléziai Egyetem, Történettudományi Intézet], levéltáros, Zemský archiv v Opavě [Opavai Tartományi Levéltár] ● Pintérová Beáta, PhD, oktató, Nyitrai Konstantin Filozófus Egyetem, Történettudományi Tanszék ● Szabó Csaba, tudományos segédmunkatárs, Szegedi Tudományegyetem, Bölcsészettudományi Kar, Vallástudományi Tanszék ● Újlaki–Nagy Réka, tudományos segédmunkatárs, BTK TTI, Kora újkor osztály

(BTK TTI = Bölcsészettudományi Kutatóközpont Történettudományi Intézet)

Az egyes számok megvásárolhatóak, illetve megrendelhetőek:

Bölcsészettudományi Kutatóközpont Történettudományi Intézet

1097 Budapest, Tóth Kálmán u. 4., B épület 4.44-es iroda

Telefon: +36-1-224-6700/4624, 4626-os mellék

E-mail: bardi.erezsebet@abtk.hu, terjesztes@abtk.hu

Penna Bölcsész Könyvesbolt

(hétköznapokon, 13 és 17 óra között)

1053 Budapest, Magyar u. 40.

Telefon: +36-30-203-1769

E-mail: info@pennakonyvesbolt.hu

A folyóirat teljes évfolyama előfizethető bármely hírlapkézbesítő
postahivatalnál.

Ára: 1200 Ft

Előfizetőknak: 1000 Ft

9 770040 963009 2 2 0 0 1